

Богдана Сипко

Львівський національний університет ім. І. Франка, історичний факультет

‘ІСЛАМСЬКИЙ ЧИННИК У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА КІНЕМАТОГРАФІ У 1995-2007 РР’

Вступ

Наприкінці ХХ ст. мусульмани стали невід’ємною складовою західноєвропейських суспільств. Найбільшу мусульманську громаду, яка нараховувала за різними підрахунками 4-5 млн. осіб, мала Французька Республіка. До того ж найяскравіше зовнішні протиріччя між культурою ісламу та республіканськими цінностями проявилися саме у Франції, в якій релігійні культу відокремлені від держави. Творчі середовища, якими є і літературне, і кінематографічне, були чутливими до дискусій і протиріч, які панували на той час у суспільстві.

Відповідно, **актуальним** є дослідження місця ісламського чинника у популярній літературі та кінематографі Франції у 1995-2007 рр., тобто в період президентства Жака Ширака, коли питання місця ісламу та мусульман було одним з тих, які викликали найбільше дискусій, що пояснювалося як внутрішніми причинами (теракти 1995 р., освистання Марсельєзи 6 жовтня 2001 р., президентська кампанія 2002 р., прийняття Закону від 15 березня 2004 р. про заборону помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах, погроми жовтня - листопада 2005 р. у передмістях), так і зовнішніми (11 вересня 2001 р., війна в Іраку 2003 р., події 11 березня 2004 р. у Мадриді та арабо-ізраїльське протистояння на Близькому Сході).

Об’єктом дослідження є французька популярна література та кінематограф у 1995-2007 рр., а **предметом** – місце у них ісламського чинника. Терміном “ісламський чинник” окреслюємо присутність ісламу та мусульман у Франції. **Метою** даної роботи є аналіз побутуючих у 1995-2007 рр. у французьких літературному та кінематографічному середовищах уявлень про культуру ісламу та мусульман, які впливали на формування ставлення громадськості до конкретних індивідів та *ісламської умми* Республіки загалом.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що раніше ні в українській, ні загалом у світовій історіографії питання ісламського чинника у популярній літературі та кінематографі Франції в роки президентства Ж. Ширака не було предметом окремих студій. **Огляд історіографії** розпочнемо із синтетичних праць. Питанням ісламу у Франції займався російський історик Ігор Понкін, праця якого цінна наявністю багатого фактичного матеріалу, почерпнутого з нормативно-правових актів, наданих Міністерством внутрішніх справ Франції, але трактування подій здійснено ним дещо тенденційно. Відомий французький історик Жерар Нуар’ель, досліджуючи антисемітизм та расизм у ХІХ-ХХ ст. у Франції, торкнувся і питання *стигматизації* мусульман у французькому суспільстві.

Значна кількість робіт опосередковано стосувалася окремих аспектів нашого дослідження. Питанням переосмислення уроків Алжирської війни французьким суспільством, у тому числі й в роки президентства Ж. Ширака займалися відомі французькі історики Рафаель Бранш та Бенжамен Стора й австралійський дослідник Джо Мак Кормак; цією ж проблематикою цікавилися молоді науковці Жан-Філіп Сешо та Яді Ханнах. Дуже корисним для аналізу популярної літератури Республіки на предмет присутності в ній ісламського чинника було дослідження сучасної французької літератури, здійснене колективом авторів у складі Тьєрі Гішара, Крістіна Єрусалема, Боніфаса Монго-Мбуса, Дельфіна Пераса та Домініка Рабати. Цінною є робота молодого соціолога Ізабель Віллемс “Мішель Уельбек у центрі уваги. Що один роман робить зі суспільством”, в якій розглянуто вплив творчості Мішеля Уельбека на французьке суспільство. Підставою для нас була стаття доктора історичних наук Жюльєна Гертнера, у якій схематично розглядається місце ісламського чинника у французькому кіно у ХХ ст. Варто згадати й турецького науковця Айхана Кайя, який здійснив спробу проаналізувати фільм Мат'їо Касовіца “Ненависть” на предмет висвітлення проблем мусульманської молоді Франції.

Дана робота базується на двох основних групах джерел. До першої входять тексти літературних творів, які побачили світ у Франції у досліджуваний період та створили великий ажіотаж, а до другої – кіноматеріали (популярні французькі стрічки 1995-2007 рр., які торкалися питання ісламського чинника). Окрім цього було використано матеріали інтерв'ю із кіноакторами Семі Насері та Селімом Кешіушем, газетні статті, які торкалися досліджуваної проблематики, а також звіт НСІ (*Haut Conseil à l'Intégration* – Вищої Ради Інтеграції). Вибір таких різнопланових джерел пояснюється прагненням всебічно та об'єктивно висвітлити тему. З літературних творів та кіноматеріалів ми брали також т. зв. вторинну інформацію, тобто не лише те, що автори хотіли донести до читача чи глядача, а й те, в чому проявлялася їх громадянська позиція.

1. Питання ісламу та мусульман у республіці на сторінках популярної французької літератури

У цьому розділі ми дамо коротку характеристику творам популярної французької літератури, що з'явилися у 1995-2007 рр. та мали стосунок до питання ісламу та мусульман у Республіці. Підкреслимо, що популярна література включає твори, призначені для широкого кола читачів, має розважальне значення та викликає сильні емоційні переживання. Глибший аналіз на наявність стереотипів про французьких мусульман у популярній літературі буде зроблено на основі повістей Еріка-Емануеля Шмітта “Пан Ібрагім та квіти Корану” та Фаїзи Ген “Завтра кайф” і романів Мішеля Уельбека “Платформа”, “Можливість острова” та Рашида Джаїдані “Органічний”. Підбір власне цих творів пояснюється резонансом, який вони мали серед французької громадськості, а, відповідно, були не лише виявом громадської думки, а й чинником, що її формував.

Перу Жана Ролена, який у 1996 р. отримав премію Медичі, належить ціла серія т. зв. “урбаністичних романів”. У 1995 р. побачив світ твір “Зони”, у 1999 р. “Шпали”, у 2002 р. – “Огорожа”, а в 2005 р. роман “Термінал Фріго”. Ролен писав про передмістя великих міст, заводи Лотарингії, шахти Півночі, порти Сент-Назеру та Гавру. Основні герої на сторінках його книжок – мешканці складних передмість, шахтарі, низькооплачувані робітники та особи без визначеного місця проживання. Письменник у своїх творах

неодноразово піднімав питання руйнування веж у Тіонвілі, у яких ще з 1960-их рр. мешкали іммігранти I та II поколінь, здебільшого мусульманського віросповідання.

Впродовж 1996 р. на сторінках щоденної газети *Le Monde* публікувалися коротенькі новели Даніеля Першерона, які в 1998 р. вийшли окремою збіркою у видавництві *Zulma*. Особливістю цих творів є те, що всі вони містять опис Парижу без його мешканців. Винятком є лише новела “Тихий острів”, в якій описується стадіон та бар передмістя Сен-Жермен, увагу звертають такі рядки: “У Белькасема”, Бар стадіону, заставляє забути про недоглянутий газон. Це місце зустрічі місцевих Алжирців та Марокканців [підкреслено. – Б. С.]...”. Зрозуміло, що ці персонажі виступають літературним обрамленням новели, і цим пояснюється їх присутність на загалом безлюдних сторінках. Інше питання, яку категорію населення Першерон називає “місцевими алжирцями та марокканцями”. Оскільки вони “місцеві”, то, відповідно, не іммігранти, а зважаючи, що новелу написано у 1996 р., то швидше за все мова іде про *beurs*, тобто осіб із французьким громадянством. Але Даніель Першерон не називає їх “французами”, ймовірно через антропологічні, культурні та релігійні відмінності. Тобто, мусульмани у цій новелі постають, як неодмінний атрибут передмістя Сен-Жермен, але не органічна частина французького суспільства.

Французькі літературознавці звернули увагу, що в 1995-2007 рр. порівняно мало письменників зверталися до тематики Алжирської війни, натомість зацікавлення викликали питання подальшої долі харкі та проблема самоідентифікації французьких мусульман, які часто тісно перепліталися. Зокрема, дебютний роман Арно Бертіна “Геть!”, що побачив світ у 2001 р., описує долю харкі, забутих Францією, та розповідає про трагедію, що відбулася 17 жовтня 1961 р. у Парижі. Зважаючи, що до початку XXI ст. майже ніхто у Франції не говорив про трагедію харкі, а книжки Полет Пежю про побиття поліцейськими мусульман алжирського походження у Парижі 17 жовтня 1961 р. тривалий час були заборонені, і лише 25 вересня 2001 р. Жак Ширак вшанував “алжирців-мусульман, які воювали пліч-о-пліч з французами”, звернення до цієї тематики може свідчити про активну громадянську позицію.

У 2003 р. вийшли друком твори Далілі Кершуш “Мій батько – харкі” та Захії Рамані “Мозе”. Двох авторок об’єднувало те, що вони народилися у Франції, а їх батьки були харкі. Окрім опису важкого становища їх батьків, Кершуш та Рамані підняли питання самоідентифікації дітей харкі, які одночасно втратили зв’язок із Алжиром, але не знайшли свого місця у Франції. Цих іммігрантів другого покоління не розуміли навіть їхні батьки, які вважали, що Республіка врятувала їм життя. Образа за ставлення до рідних людей проявилася у риторичному питанні Далілі Кершуш: “Якщо ця земля [Франція. – Б. С.] відкинула моїх батьків, то чого вона хоче від мене?”. Згадані прозові твори спричинили дискусію у суспільстві, яка в свою чергу привела до прийняття Закону від 23 лютого 2005 р., який офіційно визнав заслуги харкі перед Французькою Республікою.

Питання ідентичності французьких мусульман піднімала й Каріма Бержер, літераторка, яка народилася в Алжирі, але понад 30 років жила й працювала в Парижі: “Я арабеска і французька, дитя Заходу і Сходу, мусульманка і світська людина, жінка і письменниця...”. У цих рядках підкреслено, що іслам може поєднуватися із республіканськими цінностями, і можна одночасно бути хорошим мусульманином та громадянином, також розвінчано міф про професійну пасивність жінок-мусульманок. У її творі “Спалахи ісламу: Хроніки духовного маршруту”, що є прикладом “поточку свідомості”, висунута

теза про те, що іслам може допомогти католицизму у Франції повернути певні елементи релігійності. Багато французьких мусульман, які зовнішньо перейняли західну культуру, насправді, на її думку, до цього ще не готові, і в душі залишаються *комунотаристами*, за що її почали називати “інтелектуальною харкі”. Засуджує К. Бержер і дії мусульман у передмістях, оскільки погроми стану речей не покращать, лише знищать те, що здобуто.

Специфічний погляд на події 11 вересня 2001 р. представлений у романі Слімана Бенаїсси “Останній день засудженого”, написаному в 2003 р. Автор показує, як молодий чоловік завербовується Аль-Каїдою, і, що відбувається в його свідомості. Роман піднімає питання релігійних аргументів, які втручаються у політику, фанатизму, що доводить головного героя до божевілья, яке його знищує. С. Бенаїсса намагався показати, що можна стати вбивцею, терористом, при цьому залишаючись людиною. Своє бачення письменник обґрунтував тим, що *“Література і телебачення розповідають про світ. Але література може (і повинна?) проникати глибше, в той час, як ЗМІ досліджують поверхню.”*. У творах “Гнів тиші” та “Син гіркоти” С. Бенаїсса звертався до теми впливу оточення на формування особистості, порівнюючи життєвий шлях двох молодих мусульман у Франції.

Повість Е.-Е. Шмітта, французького письменника, драматурга і сценариста, “Пан Ібрагім та квіти Корану”, яка з’явилася у 1999 р., є частиною “Циклу незримого” про світові релігії. За цей твір Шмітт у 2004 р. був удостоєний Німецької книжкової премії. Якщо проаналізувати сюжетну лінію, то основними героями є іудейський хлопчик Мойсей та бакалійник Ібрагім. Їхнє знайомство розпочинається з того, що хлопчина, маючи обмаль грошей, починає цупити консерви, заспокоюючи себе тим, що бакалійник *“всього-навсього Араб”*. Але згодом виявилось, що пан Ібрагім насправді був родом із Туреччини, просто *“арабом називають кожного, хто тримає відчинену ввечері та в неділю крамницю”*. В такому гумористичному тоні Е.-Е. Шмітт зобразив ототожнення більшістю французького суспільства всіх мусульман із арабами. Говорячи про недовіру поліцейських до пана Ібрагіма, оскільки той *“дійсно дуже скидався на араба”*, письменник хотів показати стійкий негативний стереотип про мусульман у французькому суспільстві, але й сам залишився його заручником, наголошуючи на *“підприємницькій жилці”* та використанні обману паном Ібрагімом для досягнення своєї мети.

Е.-Е. Шмітт, як і більшість французів, неправильно трактував слово “расизм”. Коли Момо (Мойсей вирішив прийняти іслам і стати бакалійником) прийшов у гості до своєї матері, то цей візит спочатку видавався йому дивним, але потім він знайшов цікаве пояснення: *“Безперечно, було трохи дивно бачити, як два викладачі системи народної освіти приймають бакалійника Мохамеда, але, зрештою, чому б і ні? Я ж не расист [підкреслено. – Б. С.]”*. Як бачимо з контексту, “расизм” для Шмітта – це поєднання релігійної та соціальної дискримінацій, що насправді мало би відповідати терміну *“ксенофобія”*. Те, що малий Мойсей шукає у тлумачному словнику “*Larousse*” пояснення терміну “салафізм”, течії ісламу, яка наполягає насамперед на внутрішній релігійності, а пан Ібрагім говорить про те, що в іудеїв, християн та мусульман було і є багато спільного, показує позицію самого письменника, який виступає проти релігійного конфлікту у Франції.

Прокомуністична газета *Humanité* 28 грудня 2004 р. писала, що деякі літератори дійшли до того, що розмірковують про “необхідність” вбити побільше “арабів”, що

значною мірою було звернено проти Мішеля Уельбека, який, як і Фредерік Бегбедер, ключовою проблемою своїх романів обрав кризу середнього віку в чоловіків. Але, на відміну від Бегбедера, який не торкався питання ісламу, Уельбек наситив свої твори неприязню до мусульман. Однією з причин негативного ставлення М. Тома до ісламу можна вважати навернення його матері в цю релігію, оскільки, за його ж словами, озвученими у вересні 2001 р. в інтерв'ю журналу *Lire* “нічого тупішого придумати вона не могла”.

Найбільший резонанс у французькому суспільстві мав роман Уельбека “Платформа”, опублікований у вересні 2001 р., тобто якраз напередодні терактів 11 вересня, у видавництві *Flammarion*. Батько головного героя роману був вбитий практикуючим мусульманином, французом алжирського походження, який мстив за втрачену честь своєї сестри Айші. З перших сторінок відчувається настороженість до ісламу, а в кінцевій частині вона перетворюється у фобію та ненависть і виражається словами головного героя Мішеля: “Кожного разу, коли я дізнаюся, що палестинський терорист, палестинська дитина чи вагітна жінка вмирають від куль у секторі Газа, я відчуваю хвилю ентузіазму...”. У цих рядках виявилася громадянська позиція самого письменника, оскільки у вже згаданому інтерв'ю журналу *Lire* він сказав: “Так, так, треба мститися [мається на увазі за 11 вересня. – Б. С.]... Іслам небезпечна релігія, від самого виникнення. На щастя, вона приречена.”. Це дозволило І. Понкіну порівняти “Платформу” Уельбека з книгою сумнозвісної італійської журналістки Оріани Фалаччі “Гнів та гордість”. Зауважимо, що згаданий роман Уельбека викликав обурення не лише мусульманської умми, а й поділив письменників на два табори. До першого належав Абдель-Іллах Саалі, який 4 вересня засудив визнання цього твору літературними критиками. Листи читачів змусили видавництво *Flammarion* 11 вересня 2001 р. вибачитися перед Далілем Бубакером (ректором Великої Паризької мечеті) за ті клопоти й неприємності, які спричинила французьким мусульманам публікація “Платформи”. Однак, це зовсім не означало, що на роман було накладено табу, свідченням цього була й публікація його перекладу українською мовою за підтримки Програми сприяння видавничій справі “Сковорода”, яка, як відомо, фінансує найпріоритетніші літературні проекти.

Після судового процесу 2001 р., який М. Уельбек, до речі, виграв, він покинув Францію і проживав в Іспанії та Ірландії. У відзначеному в 2005 р. премією “Інтеральє” романі “Можливість острова” теж наявні випадки проти мусульман. Устами головного героя М. Уельбек наголосив, що не шкодує за публікацію “Платформи”, і, навпаки, задоволений резонансом, який вона викликала: “Посипалися скарги мусульманських об'єднань, мені стали погрожувати вибухом – нарешті хтось звернув на мене увагу! Так, я ризикував, але це був точно розрахований ризик...”. Літератор невимушено насміхається над ісламофобією, але треба зауважити, що питання антисемітизму він теж сприймав надто легковажно: “Вже сама назва проекту – “Скидаймо міні-спідниці на Палестину” - віддавала комічною ісламофобією... щоби врівноважити антиарабську спрямованість, я ввів туди й натяк на антисемітизм; це було дуже розумно...”.

Роман рясніє колочими і навіть непристойними зауваженнями щодо мусульманок, але, зважаючи на мету нашої роботи, ми опустимо цей аспект, натомість звертаємося до трактування Уельбеком перспектив ісламу в Західній Європі, у тому числі й у Франції. Спроби реформувати іслам у Франції “новим поколінням імамів”, спричинені, на його думку, прикладом католицизму, реаліті-шоу, виступами американських телевізійних

проповідників, які розробили сценарій спасенного життя, що ґрунтувався б на наверненні та відпущенні гріхів. Але ці зусилля безперспективні, бо навернення та прощення “цілком чужі для мусульманської традиції”, тобто письменник відкидав можливість акліматизації ісламу у Франції. Лише в одному місці проявився вплив на Уельбека офіційної інтеграційної доктрини Республіки: “*Зустріч з молодим інтегрованим у місцеве середовище побожним мусульманином, який навчається на інженера...* [підкреслено. – Б. С.]”, але цими словами письменник заперечив все попередньо сказане. До цього М.Тома показував іслам, як релігію варварства та терористів, а тепер він допустив існування практикуючих мусульман, інтегрованих у західне суспільство. Кидається у вічі, що інтеграцію Уельбек трактує через освіту та достойне працевлаштування, що дозволяє стверджувати, що письменник потрапив у пастку ототожнення усіх мусульман з фундаменталістами та мешканцями складних передмість, а соціальні проблеми дуже часто підмінялися релігійними догмами.

У 2004 р. вийшов дебютний роман Фаїзи Ген “Завтра кайф”, який до 2009 р. став французьким бестселером і був перекладений двадцятьма мовами. Сюжет, на перший погляд, доволі банальний, мова йде про 15-річну дівчинку магрибського походження, яка живе у паризькому передмісті з мамою та насторожено сприймає оточуючу дійсність. У повісті не дотримано багатьох норм французької літературної мови, але цінним є опис матеріальних і невидимих бар’єрів, які відокремлюють мусульман від решти суспільства. Із “лінією Мажіно” та “Берлінською стіною” дівчинка порівнює “*нескінченні ґратовані огорожі, настільки давні, що ї їржею вкрилися, довжелезні камінні мури*”, які відокремлювали район Параді, де вона мешкала, й елітну приміську зону Руссо. Як реакція на відкинення французьким суспільством, на стінах муру з’явилися написи “Хай живе Туніс!”, “Сенегал представляє”, оди в честь Саддама Хусейна та Че Гавари. Ф. Ген наголошувала, що появу графіті із закутим у кайдани янголом, рот якого був запечатаний червоним хрестом, спричинила не війна в Іраку, а внутрішні чинники, тобто *стигматизація* мусульман.

Головна героїня, як не дивно, звинувачує саме стіну, а не французьке суспільство у нерозумінні (“*вони нічого не тямали в соціальній різноманітності й культурному багатоманітті*”), якраз через цей бар’єр. Але якщо уважніше вчитатися у текст, то помітно стає й так звана “невидима стіна”, тобто абсолютна необізнаність французів із культурою ісламу та небажання виправити цю ситуацію. Символічним є опис ситуації, коли з маленькою дівчинкою в “пісочниці для французів” не хотіли гратися інші діти, бо її руки були покриті хною напередодні *Аїд-аль-Кебіру*, або “свята Барана”, як його образно називає Ф. Ген. Батьки дітей, не знаючи про цю традицію, вважали, що дівчинка просто не дбає про чистоту. Через цілу повість проходить ідея невдоволення діями соціальних працівників, які дбають про забезпечення матеріальних благ своїм підопічним, але не намагаються їх зрозуміти.

Тісно переплетене питання ісламу з проблемою складних передмість у творчості Рашида Джаїдані. Французькому читачеві Джаїдані відомий своєю трилогією про складні передмістя – “Удар серця” (2001 р.), “Мій нерв” (2004 р.) та “Органічний” (2007 р.). Якщо у творах Ф. Ген багато сленгу, то ці романи загалом важкі для читання, оскільки написані мовою, максимально наближеною до тієї, яку вживали у складних міських зонах, тобто насичені арготичними зворотами та *верланом*. Проблема ісламу в складних передмістях піднімається в романі “Органічний”. Центральним персонажем є Ліес,

батьки якого “приїхали відбудувати Францію”, але першим дитячим спогадом хлопця є побиття його з батьком двома озброєними поліцейськими, які назвали їх “брудними арабами”. Цими словами Джаїдані окреслив драму людей, які їхали у Францію допомагати, а згодом виявилось, що ні вони, ні їхні діти там не потрібні. Звертається Рашид і до проблеми харкі, показуючи, що їх насторожено сприймають навіть сусіди: “Я тобі довіряю, Могель. Але Трико, навіть не знаю... Це харкі... Я не довіряю цим зрадникам.”. Із контексту стає зрозуміло, що мова йде про нащадка харкі, тобто за “помилки” батьків мають розплачуватися діти.

Р. Джаїдані прагнув розвінчати негативні стереотипи про мусульман і запобігти незаслуженій стигматизації. Показовим було обурення Ліеса, коли йому запропонували роль торговця наркотиками у фільмі: “Я не хочу створювати про себе чи свою громаду погане враження... Сьогодні ви пропонуєте мені роль дилера, завтра ісламіста-терориста... Це ваше кіно? Ви створили про нас кліше, навчіться нас поважати, покажіть нас у позитивному плані, ви ж артисти, а не лепенівці... [підкреслено. – Б. С.]”. Із цієї ж метою Джаїдані вводить у роман Газуза, переконаного мусульманина, який молиться п’ять разів на день, “ділиться їжею з свресм та католиком, грає у футбол із командою буддистів, ніколи не кидав каміння у своїх сестер, не видавав їх заміж насильно, немає бороди на його обличчі, і хустки на голові його дружини [підкреслено. – Б. С.]”. Але така поміркована позиція Газуза, який до того ж мав кілька закінчених вищих освіт, не могла забезпечити йому належне місце у суспільстві, оскільки він залишався “*indigène*”.

Натомість на сторінках роману присутні і негативні персонажі, теж мусульмани. Вони керувалися не стільки догмами ісламу, як перекрученнями, які використовували у власних інтересах. Саме ці люди схвалювали дискримінацію жінок та погроми у передмістях і вбили Ліеса за дружбу із Шехерезадою. Торкається Р. Джаїдані і проблеми маніпулювання злочинного світу молоддю із застосуванням такого інструменту, як фундаменталізм. Як і К. Бержер, Р. Джаїдані вважає, що погроми у передмістях є злочином проти мешканців цих кварталів, оскільки знищуються навіть ті незначні матеріальні блага, які там є.

Таким чином, можна погодитися із тезою Жерара Нуар’єля про те, що французьке літературне середовище в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. було досить толерантним. Питання ісламу та мусульман у Франції дуже часто поєднувалося із соціальними проблемами та фактором складних кварталів. У переважній більшості творів наявне розмежування мусульман на “хороших” та “поганих”, і здійснена спроба виокремити негативні стереотипи про цю категорію населення з метою виправлення ситуації. Однак, письменники і самі залишалися заручниками колективних уявлень, пишучи про мусульман здебільшого, як про “арабів”. У прозових творах знайшов відбиток сам “дух епохи”, оскільки художнє обрамлення здобули проблеми харкі, вплив 11 вересня на суспільну думку, намагання подолати соціальні бар’єри, які поставали перед молодими мусульманами, та пошук ідентичності, що було актуальним для 1995-2007 рр.

2. Ісламський чинник у французькому кінематографі у 1995-2007 рр.

У цьому розділі розглядатиметься трактування ісламського чинника, тобто присутності ісламу та мусульман у Республіці, у резонансних французьких фільмах, що побачили світ у 1995-2007 рр. Акцент буде зроблено на художніх фільмах, оскільки вони дають більше можливості сценаристу та режисеру показати своє бачення проблеми.

Документальні проекти дають менше свободи авторам, але в підборі матеріалів та їх трактуванні також проявляється позиція, яка одночасно є виявом громадської думки та фактором, що її формує, а тому будуть згадані дискусійні документальні стрічки. Зважаючи на те, що у Франції в досліджуваний період були заборонені опитування про релігійну приналежність, а ісламські імена акторів не обов'язково відповідали їх віросповіданню, не намагатимемося визначити відсоток мусульман у середовищі акторів, сценаристів та режисерів. Натомість спробуємо прослідкувати, як мусульманські імена впливали на кар'єру акторів.

У 1995 р. на екрани вийшов фільм Мат'їо Касовітца “Ненависть”, в якому зверталася увага на проблеми іммігрантської молоді Франції, яка страждала від маргіналізації, самотності, безнадії, прогалин у вихованні й освіті та відсутності роботи. Кожен з трьох основних героїв представляє релігійну чи расову меншину французького суспільства: іудей Вінц, мусульманин магрибського походження Саїд та чорний Юбер. Всі вони обурені вбивством поліцейським їхнього друга, зауважмо, що теж мусульманина, Абделя Ішаха. Це тріо є символом того, що дружба можлива між представниками різних рас та релігій. Фільм насичений сценами жорстокості та дискримінацій щодо трьох хлопців, які зображені своєрідними ізгоями французького суспільства. Молоді мешканці передмість всіляко протиставляються поліції, а погроми у передмістях показані, як протест проти несправедливості. Тобто у “Ненависті” питання ісламу тісно переплетено з проблемою складних кварталів.

Треба зауважити, що М. Касовітц поклав в основу свого фільму реальні події, а саме вбивство у 1993 р. поліцейським Паскалем Компеном мусульманського підлітка зі складного передмістя. Компен на допиті погрожував Макоме Мбаоле пістолетом і ненавмисне вистрелив йому в голову, внаслідок чого хлопчина помер. Після появи фільму справа Компена набула великого резонансу, а 13 лютого 1996 р. на сторінках газети *Humanité* висвітлювався перебіг судового засідання та піднімалося питання моральності поліцейського, який лякає пістолетом беззбройного підлітка. Резонанс фільму був настільки великим, що прем'єр-міністр Франції Ліонель Жоспен ініціював організацію спеціального показу для працівників міністерств.

У 1998 р. вийшла перша серія кіноблокбастера Люка Бессона “Таксі”, а в 2001, 2003 та 2007 роках відповідно з'явилися “Таксі 2”, “Таксі 3” та “Таксі 4”, які стали улюбленцями не лише французьких глядачів. Спеціально питання ісламу та мусульман у цих стрічках не підіймалося, але можна виокремити окремі епізоди, де воно опосередковано проявилось. Зокрема, в “Таксі 2” водій Даніель одягнутий у футболку з написом “Зідан”, а ця футбольна знаменитість, як відомо, не приховувала свого ісламського віросповідання. Той же таки Даніель, до речі, особа магрибського походження, розкриває поширений серед французів стереотип про те, що “винним” завжди є “підозрілий смаглявий іноземець, оскільки загорілий означає ледар, а ледар прирівнюється до злочинця”, згадується і про стійку взаємну неприязнь між молодими французькими мусульманами та поліцейськими: “Не всі поліцейські напиваються о шостій ранку, щоби бити араба [підкреслено. – Б. С.]”. Нагадаємо, що слово “араб” вживалося у французькому суспільстві на означення мусульман. Але й сам Люк Бессон не уник цього стереотипу, давши злодіям-невдахам імена Марка та Рашида. Натомість тим, що батько Лілі генерал Бертіно, який колись воював у Алжирській війні, не мав нічого проти того, щоб його дочка зустрічалася з особою

алжирського походження, сценарист хотів показати, що французи більше не страждають від “алжирського синдрому”. У “Таксі 3” присутній негативний персонаж Рашида – торгівця кокаїном, а в “Таксі 4” Даніель сам куриє легкі наркотики з Марокко. Складність мусульманських імен для пересічних французів відбилася у словах шефа поліції Жибера, який висловив обурення футболісту Джебріелю Сійесу: “*Ти що весь Коран переписав для свого імені?*”.

Завдяки цим кінокартинам визнання та любов французів здобув актор Семі Насері. С. Насері народився в Парижі, його батько був алжирцем, а матір французенкою. У березні 2000 р. в інтерв'ю *Ciné live* актор зізнався, що був час, коли він думав про зміну імені та прізвища, оскільки режисери пропонували йому лише ролі вихідців зі складних передмість та злочинців. Насері не міг зрозуміти, чому людину з “традиційним” іменем трактували “справжнім французом”, а його – ні. Однак, актор відзначив, що у французькому кінематографі відбулися значні перетворення, і помалу згорталася маргіналізація осіб з мусульманськими прізвищами. На проблеми акторів з мусульманськими іменами звертав увагу й Селім Кешіуш, відомий актор театру і кіно та боксер, який народився 2 квітня 1979 р. у Ліоні в алжирській сім'ї. В інтерв'ю 15 січня 2003 р. він розповів, що неприязне ставлення до нього директора школи, який не міг пережити, що “*араб вчиться краще, ніж його син* [підкреслено. – Б. С.]”, знайшло продовження при вступі у кіношколу, яка “*відкрита для тих, кого звали Жан-Франсуа де Ля Берт'єд'єр, але не для Селімів Кешіушів*”, тобто особам з мусульманськими іменами було важче реалізувати себе. Важче, але не неможливо, свідченням цього є й успіх самого Кешіуша, якого преса називала “смаглявим ангелом” та “принцом передмість”.

Хоча актора й називали “принципом передмість”, його дуже дратувала карикатура, яку створив кінематограф про передмістя, бо мешканці складних кварталів ставали заручниками стереотипів і мішенню постійної критики, саме тому він надавав перевагу зображати персонажів із нетрадиційною орієнтацією, ніж “негідників із передмість”. Відомий актор-мусульманин Рошді Зем також наголошував, що директори кастингів роблять велику шкоду мусульманській громаді, пропонуючи хлопцям із “нетиповою” зовнішністю лише ролі токсикоманів та злочинців. В інтерв'ю С. Кешіуша часто повторювалася теза про те, що раніше йому пропонували лише ролі викрадача мотоциклів, а він хотів грати Ромео, що можна порівняти зі словами згаданого раніше літературного персонажа Р. Джаїдани – Ліеса. Активна опозиція акторів-мусульман цій маргіналізації, яка знайшла відгук у французькому суспільстві, спричинила “лібералізацію” клімату на кіно майданчиках та запрошення їх на різнопланові ролі.

Питання ісламу у Франції торкалися різні режисери. Винятком не був навіть Тоні Гатліф, який у своїх фільмах піднімав здебільшого проблеми життя циган. Він торкнувся питання ісламу в стрічці “Я народився від лелеки” (1999 р.), а свою роботу “Вигнанці” (2004 р.) повністю присвятив йому. Фільм “Я народився від лелеки” насичений різними символами, а лелека у ньому є уособленням іммігрантів, які не можуть знайти свого місця в жодному суспільстві, і змушені переїжджати з місця на місце. Т. Гатліф увів персонажа Алі (зіграв Уассіні Умбарек), юного нелегального іммігранта, переконаного мусульманина, якого не могли зрозуміти навіть батьки, і який подорожує світом у пошуках власної ідентичності, хлопчина постійно цитує Коран, але це не допомагає йому вирішити проблеми.

У “Вигнанцях” піднімається питання пошуку свого місця в житті суспільства дітьми харкі та чорноногих. Зано, нащадок чорноногих, запропонував своїй дівчині Наїмі (дочці харкі) поїхати в Алжир, щоб на власні очі побачити землю, покинуту після Алжирської війни їхніми батьками. Але, виявилось, що в Алжирі вони такі ж чужі, як і в Франції, Наїма та Зано, як і тисячі інших дітей харкі та чорноногих, показані “вигнанцями”. Республіка дала їм певні матеріальні блага, але не стала для них Батьківщиною, ці молоді люди протиставляються алжирським нелегальним іммігрантам, які прагнуть будь-якою ціною проникнути у Францію, не розуміючи, що там їх ніхто не чекає. Т. Гатліф схиляє глядача до думки, що потрапивши до Франції, ці нелегали ймовірно і будуть щасливими, задовольнивши свої матеріальні потреби, але вже їхні діти, маючи все необхідне для життя, будуть шукати свого коріння, і стануть такими ж нещасними, як Зано та Наїма. Проблема подорожей з метою знайти себе є класичною для Гатліфа, але до неї зверталися й інші режисери, зокрема Ізмаїл Феррукі у фільмі “Велика подорож”, що побачив світ у 2004 р. розповідає про паломництво французьких мусульман у Мекку з метою віднайти свою релігійну ідентичність.

У 2000-2001 рр. Алжирська війна була найбільш обговорюваною у суспільстві темою, що сприяло появі багатьох документальних стрічок, які мали допомогти переосмислити цю болісну сторінку французької історії. У листопаді 2001 р. на каналі *Arte* вперше транслювався серійний документальний проект “Алжир химер” Франсуа Лучіані, в якому розповідалося про завоювання Алжиру починаючи з часів Наполеона III. Фільм викликав значне зацікавлення, про що може свідчити його ретрансляція у липні 2003 р. на *France 2*. У документальних проектах відбивалася позиція їх авторів, яка часто була протилежною. До прикладу, в березні 2002 р. на *France 3* демонстрували документальний фільм “Близький ворог” Філіпа Ротмана, знятий за свідченнями про тортури та ганебну поведінку французької армії в Алжирі, стрічка була дуже односторонньою та необ’єктивною, оскільки всі французи трактувалися, як банда садистів, а алжирці – невинні жертви. Іншою крайністю була документальна картина Сержа де Сампінї та Жана-Жака Жорді “Коли Алжир був французьким”, показана М6 16 травня 2006 р., яка являла собою зйомки 1940-1950-их рр., зроблені переважно сім’ями чорноногих, які показували картини розкішного життя, кращого, ніж в самій метрополії, цікаво, що корінні алжирці у фільмі просто не фігурували. Важливо, що “Коли Алжир був французьким” мав консультанта з історичних питань, який до того ж керував меморіалом французької колонізації.

Зміни у поглядах французів, внаслідок дискусії 2000-2001 рр. проявилися й у тому, що в травні 2004 р. великий ажіотаж викликала “прем’єра” художнього фільму італійського режисера Д. Понтекорво “Алжирська битва”, знятого ще 1965-1966 рр., в якому зачіпалася проблема застосування тортур французькою армією. Варто зауважити, що спроби показу цієї стрічки у 1970 та 1981 рр. не викликали жодного ентузіазму. До теми Алжирської війни та її наслідків для мусульман Республіки звернулися і сценаристи французьких художніх фільмів. У 2006 р. з’явилася стрічка Лорена Герб’є “Мій полковник” та Філіпа Фокона “Зрада”, присвячені проблемам Алжирської війни. Ф. Фокон звернувся до проблеми солдат-алжирців, що воювали у французькій армії та розривалися між обов’язком і голосом крові. Флорент Еміліо Сірі, який колись брав участь в Алжирській війні, у 2007 р. створив стрічку “Близький ворог”, в якій намагався показати катастрофічні наслідки війни. В інтерв’ю газеті *l’Express* 21 вересня 2007 р. він сказав: “Мій

дідусь брав участь у Великій війні [I світова], мій батько в дурній війні [II світова], а я в брудній війні [Алжирська]”. Як в літературі Кершущ та Рамані, так в кінематографі Омар Таулі здійснив спробу заставити французьке суспільство задуматися над трагедією його батьків, створивши у 2006 р. стрічку “Харкі”.

Ж. Гертнер “Новим французьким кіно” називав стрічку Рашида Бушареба “*Indigènes*”, яка з’явилася у 2006 р.. Сюжет фільму розповідає про участь у II світовій війні солдатів із французьких колоній. Впадає у вічі, що всі головні герої – мусульмани за віросповіданням і магрибці за походженням. Прагнучи показати, що мешканці колоній вважали Францію-метрополію своєю батьківщиною і рвалися її захищати (вигуки “*Хай живе Франція!*”, “*Треба врятувати Францію!*”), Р. Бушареб не згадав, що мобілізація з економічних причин була примусовою. У фільмі лунає арабська музика, солдати-мусульмани моляться за успіх майбутньої битви, а устами Саїда висловлюється припущення, що “туземці” такі ж французи, як і інші, бо “форма робить усіх рівними”, але перемоги приписуються іншим, “корінним” мешканцям метрополії. Також на кораблі “туземцям” не дають помідорів, і якщо частина з цим змиряється, то мусульмани піднімають бунт.

Але незважаючи на всю несправедливість, солдати і далі люблять свою метрополію навіть більше, ніж місця, де вони народилися, що показують слова Саїда, який, понюхавши землю Провансу сказав: “*У нас вона не така, у Франції земля краща. Я звільняю країну, це моя країна!*”. Цивільні французи зустрічали солдат-мусульман, як визволителів, на що Місаут сказав: “*Тут я принаймні не bougnoule [підкреслено. – Б.С.]*”. Режисер, до речі, алжирського походження, всіляко підкреслював, що ці солдати зовсім не займалися мародерством та були дуже цивілізованими. Культура “тубільців”-мусульман протиставляється брутальній поведінці офіцерів-французів, які кидають їх на найнебезпечніші ділянки фронту, а після завершення активних бойових дій не дають дозволу на вільний проїзд. Військовий цензор перехоплює листування Місаута і французенки, бо вважає, що вони не рівня один одному. Всі головні герої, окрім капрала гинуть в Ельзасі від німців, але визволителями називають інших. Р. Бушареб кидає місток у сучасну йому Францію, показуючи, як 60 років опісля колишній капрал приходить на могили своїх бойових товаришів, що супроводжується титрами: “*У 1959 р. був прийнятий закон, за яким заморожено пенсійні виплати колишнім солдатам із колоній, які виступали за незалежність своїх країн. У січні 2002 р. після довгого процесу Державна Рада дала доручення французькому уряду повністю виплатити ці кошти. Але уряди відхилили це доручення*”. Ці рядки мали підкреслити, що французька влада і далі залишалася боржником своїх мусульман, цікаво, що на прем’єрі фільму Джамел Деббуз (грав Саїда) сидів поруч подружжя Ширак, тобто президент Республіки де-факто демонстрував суспільству свою згоду із баченням проблеми Р. Бушаребом. Але уявлення про мусульман, як “інших”, а, відповідно, потенційних ворогів, було глибоко вкоріненим у свідомість, так, Брюно Дюмон у картині “Фландрія” (2005 р.), показуючи, як звичайні сільські хлопці в умовах війни перетворюються на жорстоких садистів, жертвами-ворогами для них обирає саме арабів-мусульман.

Фільм Томаса Гілу “Мішу з Обера: маленький араб” (2007 р.), в якому зіграв і культовий французький актор Жерар Депардє, розповідає про нелегке та сповнене несподіванок життя маленького “алжирця”, що народився у паризькому передмісті Обервільє. У 1961 р., тобто в розпал Алжирської війни, його взяла на виховання французька сім’я, але

Жизель (приймній матері) прийшлося перемалювати Місауту волосся у світлий колір, щоб її чоловік не здогадався, що це араб. Проблеми виникали із харчуванням, оскільки Жизель приходилося непомітно від Жоржа (грав Ж. Депардьє) підсовувати Місауту (чи Мішу, як його почали називати) інше м'ясо замість свинини. Жорж на початках дуже насторожено ставився до ісламу. Коли він з Мішу привіз баранів мусульманської сім'ї напередодні свята Аїд-аль-Кебіра, і їх хотіли пригостити кускусом, то Жорж почав кричати: *“Брудні араби, не чіпайте мого сина!”*, тобто в цьому епізоді протиставлена поміркована позиція мусульманської громади та нетолерантне ставлення “корінних” французів. Але нетолерантність Жоржа не означала, що він фізично дискримінуватиме мусульман, натомість кадри із нанизаними на шворку відрізаними вухами алжирців та вимашування білою фарбою Місаута дорослими негідниками було ілюстрацією того, куди може завести сліпа ненависть. Трансформація у поглядах Жоржа на іслам відбулася після того, як малий Мішу молився над його ліжком та віддав йому найдорожче, що мав - свій амулет (руку Фатіми), щоб полегшити йому приступ малярії.

Фільм Т. Гілу також піднімає питання подвійної самоідентифікації мусульман, що акліматизувалися у Франції. Коли після війни рідний батько захотів забрати Місауту назад, то він відповів, що є “Мішелем і французом”. У той же час його брат, прийомна сім'я якого використовувала, як робочу силу, назвав Місауту “відступником”, у чому можна вловити думку, що для вдалої інтеграції необхідні любов і розуміння. Мішеля забрали в Алжир, але, коли він виріс, то повернувся в Париж, бо одночасно любив і Францію, й іслам.

У досліджуваній період багато режисерів зверталися до питання сучасного їм становища мусульман у Франції. До прикладу, вже згаданий Філіп Фокон у 2000 р. створив фільм “Самія”, у центрі сюжетної лінії якого перебувала молода мешканка Марселя, особа магрибського походження, яка намагалася звільнитися від ваги неактуальних у Франції традиційних на шарувань на культуру ісламу. У мелодрамі Андре Тешіне “Часи, що змінюються” (2004 р.) на другому плані показано двох сестер-близнючок марокканського походження. Айша – практикуюча мусульманка, живе в Танжері, Надья – повна її протилежність, незаміжня, має сина від немусульманина та живе в Парижі, А. Тешіне не дає оцінки діям жодної із сестер. У стрічці Жерома Фулона “Я думав про вас всі дні” (2007 р.) присутній персонаж вихователя-мусульманина, який дуже гарно вміє ладити з дітьми, і хлопчик-сирота корсиканського походження після довгих перипетій надає перевагу бути всиновленим саме ним, а не багатією сім'єю, яка раніше прийняла його рідного брата.

“Я люблю тебе, Париж” (2006 р.) - це збірка 18 короткометражних фільмів, кожен з яких створений іншим режисером та присвячений окремому паризькому округу. Мініатюра Гуріндера Чодхи “Набережна Сени”, що стосується V округу розповідає про зустріч трьох хлопців-причеп та мусульманської дівчини. Зарка нехотючи впала й розбила коліна, Франсуа, який безпосередньо перед тим сміявся з пішоходів, кинувся їй на допомогу. Хлопця зацікавило, чому дівчина носить хустку, на що та відповіла: *“Це мій вибір. Коли я ношу хустку, відчуваю захист [підкреслено. – Б. С.]”*. Тобто, режисер цими словами хотів похитнути стійкий стереотип, що хіджаб – це лише засіб гноблення жінок, і він примусово накидається чоловіками. Також своєрідним є поєднання порваних джинсів та хустки, що символічно показує переплетення західних та східних цінностей. Зарка, яка поспішає до дідуся в мечеть, вчиться на факультеті журналістики і мріє написати книгу про “мусульманську Францію”.

У стрічках Жана-П'єра Сінапі "Кемпінг га фермі" (2005 р.) та Джамела Бенсалоха "Одного разу в Уеді" (2005 р.) піднімалося питання навернення французів в іслам. Окремого аналізу заслуговує фільм Захії та Ахмеда Бушаали "Заради любові Бога" (2006 р.), який отримав гран-прі Кращого Європейського Фільму на Нью-Йоркському фестивалі 2006 р. Твір розповідає про перетворення звичайного французького підлітка у фундаменталіста. Батьки хлопця, які колись приїхали з Алжиру, на початок історії були зразком вдалої інтеграції, а сестра перебувала в цивільному шлюбі із немусульманином та любила повторювати, що якщо вони живуть у Франції, значить є французами. За назвою улюбленого серіалу матері, хлопця почали називати Кевіном, а перше ім'я – Мухамед майже зовсім забулося. Перетворення почалося несподівано, Кевін вважав, що зустріч з двома "ангелами" - однокласницею Мірієм, яка на вулиці носила *хіджаб*, та покійною мусульманкою є своєрідним "знаменням", і він повинен більше дізнатися про іслам.

Мірієм та Кевін здружилися, у них з'явилося спільне зацікавлення – іслам. Своєрідним було трактування Мірієм *хіджабу*, як символу рівності (немає ні красивих, ні несимпатичних), що, на нашу думку, перегукується з девізом Республіки: "Свобода, рівність, братерство", що показувало поєднання республіканських та релігійних поглядів. Коран хлопець просто вкрав у книгарні, і почав студіювати його положення. Кевін почав набагато краще вчитися, оскільки приділяв більше уваги урокам, але той спосіб життя, який вела його сім'я став йому чужий, і він все більше відділявся від рідних йому людей. Хлопець став дратівливим, чого із практикуючою мусульманкою Мірієм ніколи не траплялося, хоч її батьки теж холодно ставилися до релігії. Переломним моментом стала поїздка Мірієм на період Рамадану до своєї бабусі в Алжир. Хлопець залишився сам і не мав з ким говорити про своє нове захоплення, шукаючи односторонніх, він звернувся в мечеть, але імам, почувши, що Кевін-Мухамед хоче навертати людей в іслам сказав йому, що так робити не можна, бо якби Аллах хотів, щоб всі були мусульманами, то він би так і зробив. Якщо врахувати, що у грудні 2004 р. 75 % імамів не були французькими громадянами (що станом на 1995 р. таких було 96 %), а 1/3 взагалі не володіла французькою мовою, то стає зрозумілим, що режисер свідомо показав імама у позитивному світлі, щоб подолати уявлення про мусульманських проповідників, як осіб, яким чужі республіканські цінності.

Але на вулиці Мохамеда перестріли фундаменталісти, які дуже швидко втягли його у свою організацію, прагнення Кевіном дотримуватися всіх приписів доходила до нонсенсу, до прикладу, він відмовився від йогуртів, бо там був вміст желатину, який у свою чергу виготовляли із кісток свиней. Обравши на ролі фундаменталістів акторів із типово французькою зовнішністю, режисери намагалися подолати стереотип про те, що ісламістами є лише особи магрибського походження.

Випробуванням для Мохамеда, з яким той не справився, була відмова Мірієм після повернення з Алжиру вдягати хустку, бо вона "зрозуміла" (саме це слово вжито у фільмі), що можна любити Аллаха і без *хіджабу*. Кевін дозволяє своїм новим "друзям" скинути дівчину зі сходів, бо той, хто відступив від віри не заслуговує життя. Смерть Мірієм відкрила очі Кевіну, він вбиває ісламістів, але це вже нічого змінити не могло. Важливо, що режисерам вдалося відділити феномен реісламізації молоді від проблеми складних передмість та показати, що практикуючі мусульмани (Мірієм) можуть бути добрими людьми та громадянами. Кевін та Мірієм – символи двох різних явищ, ісламізму та ісламу.

Отже, поступово вдалося частково виправити ситуацію, коли акторам із магрибської зовнішністю та мусульманськими прізвищами пропонувалися лише ролі негативних персонажів, що було спричинено не лише активною опозицією самих акторів, а й суспільною дискусією 2000-2001 рр. про Алжирську війну та її наслідки. Погроми жовтня-листопада 2005 р. у передмістях великих міст, як не дивно, сприяли появі у французькому кіномистецтві принципово нових стрічок, які через наголошення на спільній історії показували мусульман інтегральною частиною французького суспільства, заперечували ототожнення проблеми ісламізму із соціальною маргіналізацією та протиставляли фундаменталізм поміркованому ісламу, який був переважаючим і наголошували на можливості співіснування республіканських та ісламських цінностей.

Висновки

Отже, підтвердилася гіпотеза про те, що ісламський чинник займав у 1995-2007 рр чільне місце у французьких популярних літературних творах та фільмах. Виявилось, що у цих творах відбилися насамперед ті теми, які були на той час найдискусійнішими, а саме: проблеми харкі та наслідків Алжирської війни, питання пошуку власної ідентичності та свого місця у секуляризованому суспільстві французькими мусульманами, явище реісламізації складних передмість.

Хоча і в популярній літературі, і у фільмах, продовжували відображатися негативні стереотипи про мусульман Республіки, яких ототожнювали виключно із вихідцями із країн Магрибу (“арабами”), мешканцями складних передмість, маргіналізованою молоддю із девіантною поведінкою та особами із фундаменталістськими уподобаннями, а акторам із “мусульманськими” іменами й далі важко було отримати перспективні ролі, помітними були й протилежні тенденції. Зокрема, саме в цей період свідомо здійснювалися спроби відмовитися від цих кліше та дати альтернативний погляд на дискусійні питання, показовим може бути трактування хіджабу подружжям Бушаала, як символу рівності, і це в 2005 р., коли було прийнято Закон про заборону помітних релігійних атрибутів. Крім того, саме в цей період відбулася т.зв. “магрибізація” французького кінематографу, тобто відомими стало багато французьких акторів та режисерів магрибського походження.

Таким чином, свідомо чи підсвідомо, але французьких мусульман трактували, як невід’ємну, нехай часом і небажану частину суспільства.

Список використаних джерел та літератури джерела:

1. Звіти:

1. Liens culturels et intégration: rapport au Premier ministre, juin 1995. – Paris: La Documentation française, 1995. – 163 p.

2. Матеріали інтерв’ю:

2. Demeusy H. Salim Kechiouche. Brown Angel // Gus, 2004 [En ligne]. <http://salimkechiouche.com/revuedepresse>

3. Entrevue avec Samy Nacéri // Ciné live. – Mars 2000 – № 33. [En ligne]: <http://membres.multimania.fr/>

4. Interview avec Salim Kechiouche. 15. 01. 2003. [En ligne]. URL: <http://www.salimkechiouche.com/interview.pdf> // 24.02.10.

5. Marsaud O. Salim Kechiouche. Le Prince des Cités // Afrique Magazine. – Mai 2007. [En ligne]. URL: http://salimkechiouche.com/revuedepresse/main.php?g2_itemid=15g2imageViewsIndex=1 // 28.02.10.

3. Матеріали преси:

6. "L'Ennemi intime" vu par Florent Emilio-Siri // L'Express, 21.09.07 [En ligne]. URL: http://www.lexpress.fr/culture/cinema/l-ennemi-intime-vu-par-florent-emilio-siri_832436.
7. Le policier "moyennement noté" avait le "sens des relations humaines" // Humanité, 13.02.96 [En ligne]. http://www.humanite.fr/1996-02-13_Articles_-Le-policier-moyennement-note-avait-le-sens-des-relations
8. Les guerres et l'Etat colonial français//L'Humanité, 28.12.04 [En ligne]. http://www.humanite.fr/2004-12-28_Cultures_Les-guerres-et-l-Etat-colonial-francais
9. Une nuit d'infamie en 1961 // L'Express, 01.12.00. [En ligne]: http://www.lexpress.fr/culture/livre/retonnades-a-paris-precède-de-harkis-a-paris_804094.html // 14.12.09.

4. Літературні твори:

10. Ген Ф. Завтра кайф: Повість/ Пер. з франц. Л. Кононовича. – Львів: Кальварія, 2009. – 144 с.
11. Уельбек М. Можливість острова: Роман/ Пер. з франц. І. Рябчия. – Харків: Фолю, 2007. – 418 с.
12. Шмітт Е.-Е. Пан Ібрагім та квіти Корану: Повість/ Пер. з франц. О. Борисюк. – Львів: Кальварія, 2009. – 96 с.
13. Berger C. Eclats d'islam: Chroniques d'un itinéraire spiritual. – Paris: Albin Michel, 2009. – 266 p.
14. Djaïdani R. Visceral: Roman. – Paris: Seuil, 2007. – 192 p.
15. Percheron D. L'air de Paris. – Paris: Zulma, 1998. – 144 p.

5. Кіноматеріали:

16. Вигнанці [Exils], режисер Т. Гатліф. – Франція, 2004. // DVD.
17. Мішу з Обера: маленький араб [Michou d'Auber: le petit Arabe], режисер Т. Гілу. – Франція, 2007 // DVD.
18. Таксі [Taxi], режисер Ж. Кравчик. – Франція, 1998 // DVD.
19. Таксі 2 [Taxi 2], режисер Ж. Кравчик. – Франція, 2001 // DVD.
20. Таксі 3 [Taxi 3], режисер Ж. Кравчик. – Франція, 2003 // DVD.
21. Таксі 4 [Taxi 4], режисер Ж. Кравчик. – Франція, 2007 // DVD.
22. Тубільці (Патріоти) [Indigènes], режисер Р. Бушарєб. – Франція, Бельгія, Алжир, Марокко, 2006 // DVD.
23. Фландрія [Flandres], режисер Б. Дюмон. – Франція, 2005 // DVD.
24. Часи, що змінюються [Les Temps qui changent], режисер А. Тешіне. – Франція, 2004 // DVD.
25. Я думав про вас всі дні [J'ai pensé à vous tous les jours], режисер Ж. Фулон. – Франція, 2007 // DVD.
26. Я люблю тебе, Париж [Paris, je t'aime]. – Франція, Ліхтенштейн, Швейцарія, Німеччина, 2006 // DVD.
27. Я народився від лелеки [Je Suis Né D'une Cigogne], режисер Т. Гатліф. – Франція, 1999 // DVD.

Література:

28. Понкин И. Ислам во Франции. – Москва: Издательство Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. – 196 с.
29. Стора Б. Франція й Алжир у пастках пам'яті // Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймайєр. – Пер. з франц. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С 40-50.
30. Beaud S. Stéphane Beaud, ou la mise en actes de la recherches en sciences sociales // Labyrinthe. – 2002. – № 13 [En ligne]. URL: <http://labyrinthe.revues.org/HYPERLINK> «<http://labyrinthe.revues.org/%20index1485html%20//>» HYPERLINK «<http://labyrinthe.revues.org/%20index1485html%20//>» index1485htmlHYPERLINK «<http://labyrinthe.revues.org/%20index1485html%20//>» HYPERLINK «<http://labyrinthe.revues.org/%20index1485html%20//>» // 26.11.09.
31. Branche R. La guerre d'Algérie: une histoire apaisée? – Paris: Seuil, 2005. – 450 p.
32. Gaertner J. L'islam dans le cinéma français // Cahiers de la Méditerranée. – 2008. – № 76 [En ligne]. URL: <http://cdlm.revues.org/undex4305.html> // 29.09.09.
33. Gonzalez-Quijano Y. Indigènes... chauvins !!! Culture et politique arabe. 12 octobre 2006 [En ligne]. URL: <http://cpa.hypotheses.org/166> // 26.11.09.
34. Guichard T., Jérusalem C., Mongo-Mboussa B., Peras D., Rabaté D. Le roman français contemporain. – Paris : Panoramas, 2007. – 160 p.
35. Hannah Y. Les oubliées de l'histoire "Les Harkis". A History by Official Narratives // University of Durham [En ligne]. URL: www.frenchhistorysociety.ac.uk/documents/yadi.doc // 5.09.09.

36. Kaya A. Les Français musulmans: enquête sur une rébellion républicaine // Revue européenne des migrations internationales. – Vol. 22. – 2002. – №3. – P. 135-153.
37. Mc Cormac J. Memory and Exile: Contemporary France and the Algerian War (1954-1962) // Exile Cultures, Mislplaced Identities. – Amsterdam: Editions Radopi B.V., 2008. – P. 117-138.
38. Noiriel G. Immigration, antisémitisme et racisme en France (XIX-XX siècle) : Discours publics, humiliations privées. – Paris: Fayard, 2007. – 720 p.
39. Séchaud J.-P. Mémoires d'Algérie. Année de l'Algérie. – Lyon : Université Lumière Lyon 2, 2003. – 101 p.
40. Stora B. La fin de l'amnésie // L'Histoire: Guerre d'Algérie. Ce qu'on savait vraiment. – Novembre 2004. – №–292. – P. 54-59.
41. Willems I. Michel Houellebecq au milieu du monde. Ce qu'un roman fait à la société. – Institut des Sciences humaines et sociales, 2005. – 85 p.

Довідкові видання:

42. Słownik Literatury popularnej / Pod red T. Żabskiego. – Wrocław, 1997. – S. 212-213.